

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Л.О. КОВАЛЬЧУК

Україна, м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

«Людина вступає в зв'язок з предметом за допомогою трьох людських здатностей: мислити, говорити, діяти» – Я.-А. Коменський.

Освіта — це один із найоптимальніших і найінтенсивніших способів входження людини у світ науки і культури... Водночас здобуття освіти — це процес трансляції культурно оформлених зразків поведінки і діяльності, а також сталих форм громадського життя. З огляду на це дедалі чіткіше простежується залежність розвитку окремих країн від рівня і якості освіти, культури і кваліфікації громадян [6, с. 20]. “Національною доктриною розвитку освіти” окреслено систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти в Україні у першій чверті ХХІ століття, де одним з **пріоритетних напрямів** державної політики визначено особистісну орієнтацію освіти [8, с. 4]. За таких умов проблема якості професійної підготовки педагогічних кадрів набуває для нашої держави важливого ідеологічного, соціально-культурного, економічного значення. Це актуалізує потребу наукових досліджень, присвячених пошуку шляхів ефективної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу у вищій школі, спрямованої на розвиток особистості майбутнього педагога.

Зазначимо, що проблема суб'єктності людини стала особливо актуальною у психолого-педагогічних дослідженнях в останні десятиліття і знайшла своє віддзеркалення у низці наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. **Мета** нашого дослідження полягає в теоретичному осмисленні концептуальних засад суб'єктно-орієнтованого підходу та визначенні педагогічних умов його впровадження у вищій школі. У контексті розв'язання завдань за окресленою темою з'ясуємо сутність головних ключових понять дослідження (“суб'єкт”, “суб'єктність”, “суб'єктна позиція”, “суб'єктна активність” тощо).

У “Словнику іншомовних слів” знаходимо визначення, за яким **суб'єкт** (від лат. *subjectum*) трактується як носій предметно-практичної діяльності й пізнання; джерело активності, спрямованої на об'єкт [12, с. 797]. За іншими визначеннями, **суб'єкт** — це:

- ♦ позначення психолого-теоретико-пізнавального *Я*, що протиставляється чомусь іншому — *Не-Я*, предмету, об'єкту, або як позначення ад'єктивованого *Я*, тобто індивіда, якому протистоїть, протиставляється об'єкт і який направляє на цей об'єкт своє пізнання або дію, — в цьому відношенні він виступає як “суб'єкт пізнання”, “суб'єкт дії” (у *філософії*) [15, с. 441];
- ♦ конкретний індивід або соціальна спільнота, що володіє свідомістю, волею і здатна цілеспрямовано перетворювати дійсність і себе (у *психології*) [10, с. 348];
- ♦ активно діюча людина або колектив, що має свідомість, здатна до пізнання, може виявити ініціативу і самостійність, прийняти і реалізувати рішення, оцінити наслідки своєї поведінки, визначати перспективу своєї багатовимірної життєдіяльності (у *педагогіці*) [9, с. 562].

У процесі навчання важливе значення має те, як будуються відносини його учасників. Спираючись на положення В. М'ясищева про тотожність у поняттях “*відносини*” і “*взаємодія*”, А. Бойко визначає **суб'єкт-суб'єктні відносини** як спеціально організовану, гуманну, морально-естетичну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, що постійно розвивається, спрямовану на досягнення мети виховання, соціально і психологічно зумовлену всією системою прийнятих у суспільстві національних і загальнолюдських цінностей [2, с. 883].

Принципове значення для визначення педагогічних умов впровадження суб'єктно-орієнтованого підходу у вищій школі має розуміння сутності поняття “суб'єктність”. За Г. Селевком, **суб'єктність особистості** (індивідуальність) проявляється у вибірковості до пізнання світу (змісту, виду і форми його представлення), стійкості цій вибірковості, способах опрацювання навчального матеріалу, емоційно-особистісному відношенні до об'єктів пізнання (матеріальних і ідеальних) [11, с. 106]. На наш погляд, **суб'єктність особистості** — це здатність

людини бути суб'єктом, а отже, пізнавати себе і оточуючий світ, виявляти свою позицію, висловлювати власні погляди, бути активним членом суспільства та організатором власного життя, своєї навчальної чи професійної діяльності тощо.

Цінною для нашого дослідження є думка І. Ожерельної, І. Сиромятнікова і Е. Репіна, які правомірним вважають визначати **суб'єктність** як інтегральну психічну якість, що виражає усвідомлення людиною своєї здатності довільно і самостійно здійснювати значущі перетворення в об'єкті діяльності, інших людях і самому собі, тенденцію людини до ініціації активності (*мотиваційний компонент*) через розпізнавання підстав для її прояву в ситуаціях, що характеризуються недостатньою нормативною визначеністю (*рефлексивний компонент*), здатність до оптимального узгодження внутрішнього і зовнішнього психічного ресурсу і саморегулювання власних станів і дій в процесі вирішення життєвих і професійних завдань (*операціональний компонент*) [14, с. 60].

За А. Марковою [7], **структуру суб'єктних властивостей** педагога представляють:

- ♦ **об'єктивні характеристики** (до них входять професійні, психологічні та педагогічні знання, а також професійні уміння педагога);
- ♦ **суб'єктивні характеристики** (вони відображені у професійних, психологічних позиціях і установах та особистісних особливостях педагога).

Погоджуючись з думкою дослідників [7; 13; 14], зазначимо, що суб'єктність є інтегральною характеристикою особистості, основу якої складають такі **властивості суб'єкта**:

- ♦ **соціальність** (первинне включення суб'єкта в структуру навчальних, виробничих, духовних та інших зв'язків);
- ♦ **активність** (здатність бути ініціатором суб'єкт-суб'єктної взаємодії на основі внутрішньої мотивації; вибіркове і творче відношення до дійсності);
- ♦ **цілісність** (єдність, інтегральність усіх видів активності людини);
- ♦ **здатність до рефлексії** (процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних станів, оцінка власної активності, процесу, результатів діяльності та способів їх корегування);
- ♦ **самоактуалізація** (прагнення суб'єкта до найповнішого виявлення і розвитку своїх можливостей);
- ♦ **відповідальність** (внутрішня потреба, добровільне взяття на себе гарантій щодо забезпечення умов діяльності, рівня її якості, готовність відповідати за наслідки своєї діяльності і поведінки; здатність розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, прийнятим у суспільстві або колективі нормам);
- ♦ **креативність** (творчий потенціал, рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, що виявляються у культурі мислення, спілкуванні, навчальній та професійній діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості);
- ♦ **здатність до саморегулювання** (структурування суб'єктом своєї діяльності, визначення її завдань, їх послідовності їх виконання, узгодження видів діяльності зі своїми зусиллями, організація простору діяльності тощо).

У педагогічному процесі суб'єктність студента і суб'єктність викладача виявляється в їхній активності. Під **активністю особистості** розуміють здатність людини до планомірного і цілеспрямованого перетворення навколишньої дійсності, яка виявляється в наполегливості, принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів і дій, нетерпимості до недоліків, енергійності, ініціативності та інших морально-вольових якостях [10, с. 15]. У процесі навчання активність є джерелом творчої, перетворювальної діяльності його учасників. Ми погоджуємося з думкою, дослідників, які вважають, що таку активність називають активністю суб'єкта (або суб'єктною активністю).

Так, Г. Селевко визначає **суб'єктну активність** як психічний процес і психічну якість людини, що включає активне усвідомлення особистістю себе, свого *Я* (самосвідомість, самоаналіз, самооцінку). Вчений підкреслює, що проявом суб'єктної активності є творчість — здатність до внутрішнього “спонтанного” цілепокладання та зв'язаними з ним діями, що виявляється в створенні нових матеріальних і духовних цінностей. Через суб'єктну активність виступають усі найважливіші соціальні якості особистості: індивідуальність, ініціативність, заповзятливість, винахідливість, конкурентоспроможність [11, с. 559].

Суб'єктність студента чи викладача у педагогічному процесі виявляється також і в позиції, яку вони займають в тій чи іншій педагогічній ситуації та вмінні виявляти її. Автори монографії [13], досліджуючи проблему саморозвитку студента в навчально-пізнавальній діяльності, визначають **суб'єктну позицію** як конкретне вираження цього потенціалу в просторах діяльності та соціальних зв'язків через систему вибіркового, свідомого (а іноді й менш усвідомленого) ставлення суб'єкта до різних сторін дійсності [13, с. 31]. Суб'єктна позиція студента — це система його ставлень до навчальної діяльності, до майбутньої професії, а також до інших людей, до себе, до суспільно-політичних процесів тощо. Суб'єктна позиція викладача виявляється у його ставленні до педагогічної, наукової та інших видів діяльності, до студентів, до себе, до навчальних дисциплін, які він викладає, у підходах до методики викладання, тощо.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що **суб'єктно-орієнтований підхід** — це підхід, що передбачає моделювання такого культурно-освітнього середовища (педагогічної ситуації), коли суб'єкти (суб'єкт учіння, суб'єкт викладання) активно включаються у педагогічну взаємодію, яка за зазначених умов стає суб'єкт-суб'єктною. При такому підході створюються сприятливі умови для розгортання суб'єкт-суб'єктної взаємодії на різних рівнях: *викладач ↔ викладач, викладач ↔ студент, викладач ↔ група, студент ↔ студент, група ↔ студент, група ↔ група* тощо. Отже, при суб'єктно-орієнтованому підході освітній простір стає траєкторією потенційного саморозвитку студента як суб'єкта педагогічної взаємодії, простором набуття і творчого використання ним досвіду діяльності, трансформації і збагачення його особистості тощо. За такого підходу й викладач утверджує себе як суб'єкт, якого характеризує творчий підхід до професійної діяльності, організації процесу навчання.

Окрім того, в організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії важливо враховувати особистісну сутність, міру *Я* суб'єкта, задіяного в ній. У цьому контексті значний інтерес для нашого дослідження представляє думка І. Беха. Вчений зазначає, що залежно від перебігу міжособистісних взаємин суб'єкт може або пасивно підкоритися зовнішнім причинам, або протиставити їм власне *Я*. За першого способу реагування матимемо суб'єкта *адаптивної спрямованості*, за другого — суб'єкта *діяльнісної настанови*. Особливістю *суб'єкта адаптивної спрямованості* є те, що він недостатньо усвідомлює власні переживання, які супроводжують його спосіб реагування і які не приходять зсередини як дія, та свій внутрішній стан. *Суб'єкт діяльнісної настанови* відзначається міцністю духовних складових образу *Я*. Такий його особистісний стан є результатом дії рефлексії, яка своїм зусиллям пронизує й гармонізує емоційну сферу, укріплює всі складові духовної структури *Я*, які практично реалізуються в суб'єкт-суб'єктних взаєминах як єдине ціле. При цьому суб'єкт сповна усвідомлює свою внутрішню відмінність від зовнішнього світу і вплив його на функціонування духовного *Я*. Тож за допомогою рефлексії, спрямованої на створення цілісного *Я*, він самоутверджується, духовно зміцнюється [1, с. 12].

На нашу думку, ефективність впровадження суб'єктно-орієнтованого підходу у вищій школі під час вивчення педагогічних дисциплін забезпечують такі **педагогічні умови**:

- 1) готовність викладача до впровадження суб'єктно-орієнтованого підходу;
- 2) чітке цілепокладання і планування навчальних занять на засадах суб'єктно-орієнтованого підходу;
- 3) вибір і проектування моделей суб'єкт-суб'єктної взаємодії під час навчальних занять та в індивідуальній роботі зі студентами;
- 4) високий рівень мотивації та готовності студентів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- 5) моделювання під час занять комфортного культурно-освітнього середовища з урахуванням принципів суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- 6) аналіз під час вивчення педагогічних дисциплін моделей суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасниками процесу навчання тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що методичні засади впровадження суб'єктно-орієнтованого підходу у вищій школі під час вивчення педагогічних дисциплін (“Педагогіка”, “Основи педагогічної майстерності”, “Педагогіка вищої школи”, “Вища освіта і Болонський процес” та ін.) запропоновані в укладених нами навчальних посібниках [11 – 13], а також у методичних вказівках

до вивчення педагогічних дисциплін (для студентів та викладачів, які ведуть практично-семінарські заняття).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Я як джерело духовного саморозвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3 (72). – С. 5 – 16.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Ковальчук Л. Основи педагогічної майстерності: Навч. посібник / Лариса Ковальчук. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 608 с.
4. Ковальчук Л. Практикум з педагогіки: Навч. посібник / Лариса Ковальчук. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 253 с.
5. Ковальчук О. Основи психології та педагогіки : Навч. посібник / Оріся Ковальчук, Світлана Когут; [за заг. ред. Л. Ковальчук]. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 624 с.
6. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка. – 2009. – 520 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Педагогика, 1996. – 121 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2002. – 23 квітня (№ 33). – С. 4 – 6.
9. Педагогика: Большая современная энциклопедия / [Сост. Е.С. Рапацевич]. – Мн. : Современ. слово, 2005. – 720 с.
10. Психологічна енциклопедія / [Автор-упоряд. О.М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
11. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. – Т. 2. / Г.К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.
12. Словник іншомовних слів / [За ред. О.С. Мельничук]. – К. : Гол. редакція, 1985. – 970 с.
13. Студент как субъект саморазвития в учебно-профессиональной деятельности / В.Г. Маралов, О.А. Воронина, Е.П. Киселева и др. [Под ред. В.Г. Маралова]. – М. : Академический Проект; Мир, 2011. – 190 с. (Gaudeamus).
14. Сыромятников И.В. **Профессионализм, субъектность и самоопределение специалиста: концептуальные подходы к определению и развитию : Монография** / И.В. Сыромятников, И.Г. Ожерельева, Э.В. Репин. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 209 с.
15. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 576 с.